

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА МУСИҚИЙ МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ТУРКИСТОНДАГИ МАДАНИЙ ҲАЁТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

*Асқарова Хуршида Аъзамжон қизи
Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университети эркин изланувчиси
E-mail: xurshidaaskarova408.com
Тел.: +998501040668*

Аннотация

Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларида маданият ва ижодкорлик компетенцияларини шакллантиришда XIX асрнинг охири XX аср бошларида яшаб ижод этган тараққийпарвар аждодларимизнинг таълим соҳасини ислоҳ қилиш ҳамда мактабларда “усул ул-жадид” ёки “янги усул”ни тадбиқ қилиш ва ривожлантиришдаги саъй-ҳаракатлари, шунингдек, мусика санъатида тутган ўрни хусусида сўз боради.

Калит сўзлар: Ренессанс, маданият, ижодкорлик, компетенция, Туркистон маданияти, мусика, санъат, жадидчилик ҳаракати.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются усилия наших прогрессивных предков, живших и творивших в конце 19- начале 20 веков, по формированию культурно-творческих компетенций у учащихся младших классов, по реформированию сферы образования и внедрению и развитию “усул уль-жадид” или “новый метод” в школах, а также в музыке речь идет о месте, которое она занимает в искусстве.

Ключевые слова: Возрождение, культура, творчество, компетентность, Туркестанская культура, музыка, искусство, движение Жадидов.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE CULTURAL LIFE OF TURKESTAN IN IMPROVING THE METHODS OF DEVELOPING MUSICAL CULTURE AMONG PRIMARY SCHOOL PUPILS

Annotation

This article examines the efforts of our progressive ancestors, who lived and worked in the late 19th and early 20th centuries, to develop cultural and creative competencies among primary school pupils, to reform the education sector and to introduce and develop “usul ul-jadid” or “new method” in schools, as well as in music, it is about the place it occupies in the arts.

Key words: Renaissance, culture, creativity, competence, Turkestan culture, music, art, Jadid movement.

XIX аср охири ва XX аср бошларида бир қатор шарқ ва мусулмон мамлакатларида вужудга келган жади́дчилик ҳаракати Туркистон ўлкасида теран тарихий илдизларга эга. Юртимиз улкан ижтимоий-сиёсий ва маърифий аҳамиятга эга ушбу жараёнлардан четда қолмаган ¹.

Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаётида муҳим ўрин тутган жади́дчилик ҳаракати, адабиёти, санъатининг йирик намоёндаларидан Махмудхўжа Бехбудий, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Чўлпон ва бир қанча маърифатпарвар олимлар миллий театр, мусика санъати равнақи, халқимизни маънавий қашшоқликдан қутқариш, умумхалқ маданиятини юксалтириш йулида фаол иш олиб борган сиймолардандир.

Ўзбекистон ҳудуди қадимдан Шарқ мусика маданиятининг шаклланиш бешикларидан бири бўлишига қарамай, Россия империясининг мустамлакачилик сиёсати, айниқса тоталитар тузум ҳукмронлиги шароитида мусика маданияти ривожланишнинг зиддиятли ҳолатларини бошидан ўтказди. Бу даврда Туркистонга Европа маданияти кириб келган бўлса, айти пайтда Европага ҳам Туркистон мусика маданияти жавоҳирлари тарқала бошлади.

¹ Мирзиёев Ш.М.. “Жади́длар: миллий ўзлик, истиқлол ва давлатчилик ғоялари” мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига мурожаати. – Т.: ГАЗЕТА.UZ 2023, 11 декабр

1905 йилда Мулла Тўйчи Тошмухаммедов Москва ва Рига шаҳарларига сафар қилиб, унинг ижросидаги “Илғор”, “Янги Курд”, “Эшвой”, “Сувора” каби 20 дан ортиқ кўшиқлар грамафон пластинкаларига ёзиб олинган ва Европалик шарқ мусиқа шинавандаларига тарқатилган эди.

Бухоро шаҳрида Амир хофизлари йиғини “рикоб” раиси бўлган “Шашмақом” билимдони Ота Жалол Носиров ва Самарқандда унинг шогирди Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов (1855-1936) лар ижод қилган. Уларнинг шарофати билан кейинроқ “Ўзбек мусиқаси”, “Ўзбек ва бошқа Шарқ халқлари мусиқа маданияти ҳақида”, “Тожиқ мусиқаси”, “Фарғона, Бухоро ва Хива кўшиқлари” каби йирик илмий асарлари дунё юзини кўрди.

Ўтган асрнинг бошларидаги ўзбек тараққийпарвар зиёлиларининг кўзга кўринган вакиллари Фитрат, Чўлпон, Садриддин Айний, Гулом Зафарий, Ҳамза, Муҳиддин Қори Ёқубов каби машҳур шоир, ёзувчи, педагог, маърифатпарварларнинг қатор мақола ва рисолаларида уларнинг ўзбек мумтоз мусиқа маданияти, миллий мусиқа меросига муносабатлари ўз ифодасини топган.

Фитратнинг илмий тадқиқотларида Марказий Осиё мусиқа илмининг таркибий тузилиши, фаннинг предмети, усуллари муфассал ёритиб берилган эди. Миллий опера яратиш кўпгина миллий зиёлиларнинг, жумладан Бехбудийдан сўнг Туркистонлик тараққийпарвар зиёлиларнинг етакчиларидан бири бўлган Фитратнинг улкан орзуси эди. У 1920 йилдаёқ Гулом Зафарийнинг “Ҳалима” асари ҳақида газетада тақриз ёзиб, уни ўзбек “операси”нинг туғилиши билан қутлаган эди. 1935 йилда Фитрат Мухтор Ашрафийга “Восеъ кўзғалони” номли либретто ёзиб берган эди. Биринчи ўзбек операсини ёзишни М.Ашрафий 1934-1935 йилларда Фитратнинг сюжети асосида бошлаб юборган эди. Фитрат қатағон этилганидан сўнг, унинг “Тўлқин”и илк ўзбек операси “Бўрон” учун асосий манбаа бўлиб хизмат қилди.

Бугун Шекспир, Гоголь асарлари ҳам эмас, кўпроқ халқ учун хизмат қиладирган “Ўзбек халқ театрусини тузмоқ керак”, - деб қатъий фикр

билдирган эди Санжар Сиддик. Шундан сўнг, миллий асарлар яратиш масаласи кескин авж олди ва 1924 йил Москвада ташкил этилган ўзбек билим юрти қошида алоҳида студия очилиб, унга рус театр мактабида тахсил олаётган ўзбекистонлик талабалар жалб этилган эди. Кўп ўтмай, ўзбек миллий театр санъатини янада ривожлантириш мақсадида студияга Тошкент, Бухоро ва Фарғоналик ёш йигит-қизлар жалб этилади. Студияда Чўлпон Юсуфжон кизиқнинг “Яна уйланаман!” ҳикояси Мейерхольд театри актёри Л.Свердлиннинг илтимосига кўра пьеса ҳолатига келтирилиб илк бор сахна юзини кўради (Асар 1927 йил апрел ойида Москва шаҳрида намойиш этилган ва томошабинлар, соҳа мутахассисларининг олқишига сазовор бўлган). Асар ўзбек турмушидан олинган воқеага асосланиб, ўзбек миллий чолғулар навоси ва иқтидорли ёш ўзбек актёрларининг маҳоратона ижроси билан кўпчиликка манзур бўлади.

Садриддин Айний ўз мақолаларида Ота Жалол, Ота Ғиёс, Қори Камол, Қори Нажм, Миратожон танбурнавоз “Тилланохун” ларнинг ўзбек, тожик муסיқа маданияти тараққиётига қўшган чексиз ҳиссаларини таърифлаб ўтган эди.

Ғулом Зафарий ижодий меросининг асосий қисми ҳам ўзбек миллий муסיқаси ва унинг тарихи тадқиқига бағишланади.

“Чиғатой гурунги”нинг фаолларидан, “Кўмак” жамияти аъзоси Саййид Али Усмонхўжаев ўзбек миллий муסיқа меросини асраб қолиш масаласини биринчилардан бўлиб илгари сурганди. У ўзининг “Эндигисини кўлдан бермайлик” мақоласида: “Ҳозир Тошкентда Туркистон муסיқасига бутун вужуди билан берилган муסיқа профессори Успенский бор. Бу ўзида бўлган иқтидорини, илм ўқуб етиштирган бутун кучини Туркистон муסיқасига берган. Успенский французлар руҳида муסיқа ёза олатурган муסיқий шоири (композитор) бўлса ҳам Туркистон муסיқийси учун мана шу истеъдодини йўқотди. Муסיқашуносларча айтганда ерга кўмди. Бу киши Туркистон муסיқасини, санойи нафисанинг бошқа бўлақларига ўхшаш гавдалантирар, унинг соясини нота орқали қозғош бетларига олар. Демак, буни ҳам ўлмас

битмас қилар. Ул Туркистон оҳанглари нотага олғонда шу қадар эҳтиёт билан оладирки, бундай озорсизлик ёлғиз ошиқларнинг ишидир. Яъни, оҳангларни нотага олганда бузуш, янглиш ёки Оврупо оҳангларига аралаш қилувдан сақланар. Бу оҳангларни ўз аслида, ўз руҳида ёзмокка тиришадир. Бунинг тиришуви шу қадарки ўзига ўзи ишонмас. Ёзгон асарларини ҳикмат мошиналари билан текшириб кўради. Граммафонга қўйиб эшитадир,— деб бонг урганди ².

Ўзбек миллий театр санъати ўтган асрнинг бошларида Туркистонлик жади́д зиёлиларининг заҳматли курашлари эвазига дунёга келган эди. Ўзбек муסיқали драма театрларига асос солган устоз санъаткорлар Ғ.Зафарий, Чўлпон, Ш.Хуршид, М.Уйгур, М.Қори Ёқубовлар ҳисобланади.

1938 йил С.Василенко Ўзбекистон ҳукумати томонидан таклиф олгач, биринчи ўзбек операсини яратиш устида иш бошлади, бироқ у на ўзбек тилини, на ўзбек халқ муסיқасини билар эди. М.Ашрафий асосан Тошкентда муסיқа ёзиб, вақти-вақти билан Москвага бориб маслаҳатлашиб турган.

Ўзбек миллий муסיқа меросини ўрганиш ва уни авлодларга безавол етказишда жади́д зиёлилари катта ишларни амалга оширганлар. Абдурауф Фитрат, Ғулом Зафарий, Раҳмон Бекжонов, Садриддин Айний, Илҳом Инъомжонов каби жади́д тараққийпарварларнинг фидокорона хизматлари эвазига ўзбек муסיқий мероси илк бор илмий тадқиқ ва тарғиб этиш ишлари йўлга қўйилди.

Ўтган асрнинг бошларида ўзбек муסיқа маданияти дарғалари Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов, Содирхон ҳофиз Бобошарифов, Ҳожи Абдулазиз Абдурасуловларнинг ижроларидаги кўшиқлар европалик Шарқ муסיқаси шинавандаларигача етиб борди. Тарихан қисқа даврда ўзбек саҳна санъати ҳам халқимизнинг қадимий муסיқий меросига йўғрилган ҳолда катта ютуқларни кўлга киритди. Ўлкада ўзбек муסיқали театр, миллий опера ва миллий кино санъатларининг пайдо бўлишини ҳам Туркистонлик жади́д

² Саййид Али Усмонхўжаев “Эндигисини қўлдан бермайлик”, Қизил байроқ. 1922, 2 феврал.

таракқийпарварларининг истаклари ҳамда интилишларининг меваси сифатида дунёга келган, десак муболаға бўлмайди.

Жадидлар ўқитишнинг эски усуллари янгисига алмаштириш, ёшларга замонавий илмни ўрганишга ва таълим тизимида ўқитишни она тилида олиб борилишига катта эътибор берганлар. Ўқувчиларда ватанпарварлик, миллатпарварлик туйғусини шакллантириш уларнинг асосий концепцияларидан бири бўлган.

Бошланғич синф ўқувчиларини мумтоз мусика мероси билан яқиндан таништириш, хаваскорлик тўғараклари, санъат саройларида ташкил этилган халқ чолғу асбоблари тўғараклари фаолиятларини кенг ёйиш мусика санъати ва таракқийнинг таъминлашга хизмат килади. Мазкур тўғаракларда миллий кадриятимиз, анъаналаримизни, қолаверса, кардош халқлар санъати ва маданиятини тарғиб қилиш вазифаларини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Бунда ёшларнинг ватанпарварлик ва байналминаллик туйғуларини шакллантирамиз ва ўстириб боришимиз жоиз. Жамоа билан ишлаш жараёнида ёшлар ўз-ўзини бошқариш, ўзгалар меҳнатини кадрлаш, бир-бирларига ёрдам қўлини чўзиш каби ижобий фазилатларни ўрганадилар. Улар раҳбар ёрдамида куйларнинг бастакорлари хақида, уша куйнинг ёзилиш услуби хақида маълумот оладилар. Бундан ташқари, ўз ижролари билан тингловчиларга эстетик завқ берадилар. Мусика воситалари билан ахлокий тарбиялаш жараёни ўзига хос хусусият, эмоционал таъсири билан кўзга ташланади. Мусика санъатида ҳам ғоявийлик биринчи ўринда туради. Бизнинг асосий вазифамиз яхши, янгидан-янги етук асарлар билан бошланғич синф ўқувчиларининг мусикий, эстетик-ахлокий фазилатларини бойитиш ва уларни комил инсон қилиб тарбиялаш, маданият ва ижодкорлик компетенцияларини шакллантиришдан иборат. Бу борада ўзбек халқ мусикасининг имкониятлари чексиздир.

Миллатимиз фахри бўлган жадидлар халқни маърифатли қилиш, ғоявий - сиёсий жиҳатдан етук келажакни олдиндан кўрадиган ёшларни тарбиялаш, уларнинг билим саъвиясини кўтариш, фикр доирасини ўстиришни миллий

истиқлолга эришишнинг зарур шартларидан бири, деб тушундилар ва ана шу олижаноб ниятларини амалга ошириш учун тинмай ҳаракат қилдилар. Миллат, халқ, келажак тақдири тўғрисида, миллатнинг истиқболи ҳақида тинмай қайғурдилар, изландилар.

Жадидларнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий фаолиятларини таҳлил қилиб, уларнинг аср бошидаги ғоявий қарашларидан келиб чиққан ҳолда шуни айтишимиз ўринлики, жадидлар халқни саводсизлик, кулликдан қутқаришга бел боғлаб, шу йўлда ёшлар асосий куч эканлигини тушунганлар, уларнинг онги, саъвиясини ошириш учун кўп саъй-ҳаракат қилганлар. Ёшлар манфаатини ҳимоя қилиш, уларнинг жамият ва давлатда муносиб ўрин эгаллашлари учун тегишли имкониятларни яратиш борасидаги фикр-мулоҳазаларни, ғояларни илгари сурганлар.

Хулоса қилиб айтганда, улуғ маърифатпарвар боболаримиз ўзларининг яратган асарлари билан мусика санъатининг ривожига сезиларли даражада ҳисса қўшган. Уларнинг бадиий-эстетик қарашларини, мусиқага муносабатини бир мақола ҳажмида камраб олиш нихоятда кийин. Бу борада биз халқаро илмий марказлар, дунё олимлари билан ҳамкорликда жадидлар фаолиятини янада чуқур ўрганишни долзарб вазифа деб ҳисоблаймиз. Ушбу ноёб мерос орқали бугунги кунда инсониятни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга тўғри жавоб топа оламиз, десак адашмаган бўламиз. Бу бебаҳо бойликни қанча фаол тарғиб этсак, халқимиз, айниқса ёшларимиз бугунги тинч ва эркин ҳаётнинг қадрини англаб етади.

Бошланғич синф ўқувчиларида маданият ва ижодкорлик компетенцияларини шакллантиришда, ҳар томонлама баркамол, миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқ инсонлар этиб тарбиялашда жадид боболаримизнинг ақл-заковати, ирода ва матонати ибрат мактаби бўлиб хизмат қилади, десак муболоға бўлмайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Жадидлар: миллий ўзлик, истиқлол ва давлатчилик ғоялари” мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига мурожаати. – Т.: ГАЗЕТА.UZ 2023, 11 декабр.
2. Саййид Али Усмонхўжаев “Эндигисини қўлдан бермайлик”, Қизил байроқ. 1922, 2 феврал.
3. Фитрат. Ўзбек классик музыкаси ва унинг тарихи. - Т.: “Ўқитувчи”, 1993.
4. Байниёзова Г. “Абдулла Авлонийнинг музыка санъатида тутган ўрни”. –ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ, 2014,3.
5. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. - Т.: “Маънавият”,1998.
6. Кавилова Д.А. Олий таълим муассасалари талабаларида муסיқий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш.дис., 27бет
7. Ғ.Зафарий. Ўзбек музыкаси тўғрисида , Аланга. 1930